

Reprezentációs politikák és faji, etnikai kisebbségekről szóló diskurzusok a kortárs popkultúrában

Esettanulmány a *Bridgerton család* című sorozatról¹

Torbó Annamária
Pécsi Tudományegyetem

A különböző kisebbségek reprezentációjáról szóló diskurzusok a kortárs társadalmi viták mindennapos részét képezik. Az elmúlt években az online sajtóban számos cikk foglalkozott azzal a gyakorlattal, amikor a populáris kultúrából ismert fikciós történetek adaptációiban vagy folytatásaiban megváltoztatják a főszereplők valamilyen alapvető karakterjegyét. Ezek a módosítások a leggyakrabban a karakterek bőrszínét érintik, mindez pedig lehetőséget biztosít a „faji”, etnikai kisebbségek korábbiaknál változatosabb és hangsúlyosabb megjelenítésére. A jelen tanulmányban a Netflix *Bridgerton család* című sorozatához kapcsolódó reprezentációs politikákat mutatom be, továbbá diskurzuselemzést végzek a sorozattal foglalkozó, hazai online médiumokban megjelent releváns írásokon. A diskurzuselemzés révén kirajzolódnak a különböző médiumokban megszólaló személyek által képviselt beszédmódok, mint például a történelmi hűség védelme vagy az alternatív történelem legitimálása. Mindezen felül arra is rávilágítok, hogy a *Bridgerton család*hoz hasonló popkulturális alkotások miként kapcsolhatók a kortárs közbeszédet uraló szélesebb társadalmi jelenségekhez, mint amilyen a politikai korrektség vagy éppen a rasszizmus témaköre.

Kulcsszavak: diskurzus, inkluzív szereplőválogatás, populáris kultúra, reprezentáció, színes bőrűek

Representational Politics and Discourses on Racial Minorities in Contemporary Popculture

A case study on Netflix's *Bridgerton*

Discourses on the representation of different minorities are a daily part of contemporary social debates. In recent years, a number of articles in the online press have dealt with the practice of changing some traits of the main characters in adaptations or sequels of pop-cultural stories. Most of these modifications have to do with skin colour, which provides an opportunity for a more varied and pronounced representation of racial and ethnic minorities than before. This paper presents the representational politics associated with the Netflix series *Bridgerton* on the basis of a discourse analysis on relevant articles in the Hungarian online media. It reveals the different ways of speaking such as the defence of historical fidelity or the legitimisation of alternative histories. It also shows how pop-cultural works like *Bridgerton* may be linked to broader social phenomena such as political correctness or racism that dominate contemporary public discourse.

Keywords: discourse, inclusive casting, people of colour, popular culture, representation

1 E kutatás a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-4 Kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

1. „Bőrszínváltás” az inkluzív szereplőválogatás nevében

A bőrszín érintő adaptációs változtatások egyik legszemléletesebb példája a *Bridgerton család* (*Bridgerton*) című Netflix-sorozat, amely egyfajta értelmiségi vita kirobbanását eredményezte annak kapcsán, hogy a régenskori Angliában játszódó történet fehér bőrű, kék szemű herceget egy afroamerikai színész játszotta el, csakúgy, mint Sarolta királynét. Egyesek egyenesen történelemhamisítással vádolták az alkotást,² miközben rövidesen bemutatták a második évadot is. A népszerűségi hullámba kapaszkodva 2023 tavaszán már a Sarolta királyné életére fókuszáló testvérsorozat, a *Sarolta királyné: Egy Bridgerton-történet* (*Queen Charlotte: A Bridgerton story*) ejtette rabul a nézőket. A „representációs politikák” fogalma, amelyet ebben a tanulmányban használok, azokra a mechanizmusokra és stratégiákra utal, amelyeket a készítők a különböző társadalmi csoportok ábrázolásakor alkalmaznak.

Az inkluzív szereplőválogatás (*inclusive casting*) a marginalizált csoportok megjelenítésének mennyiségi javítását célzó mechanizmusokat foglalja magában (Stamatiou 2020). Az Egyesült Államokban nem hagyományos szereposztásnak (*non-traditional casting*) is nevezik, amelyet a színvak szereposztás (*colourblind casting*) váltott fel (Thompson 2006, Stamatiou 2020). Az inkluzív szereplőválogatás tisztességes és egyenlő hozzáférést biztosít a különböző fajú és etnikumú, nemű, korú, képességű és szexuális irányultságú emberek számára a színészi szerepek sokszínűségének erősítése érdekében. Napjainkban a mozgóképes szórakoztató tartalmak között egyre többször találkozni inkluzív castingot képviselő produkcióval. A 2023-as évben az egyik legnagyobb visszhangot kétségkívül a Disney klasszikus meséje, *A kis hableány* élőszereplős filmváltozata kapta, amelyben a címszereplőt egy afroamerikai színésznő alakította.³

A trend egyik legelkötelezettebb támogatója az Amerikai Filmakadémia, amely 2024-től előírta, hogy a legjobb filmnek járó Oscar-szobrot csak olyan alkotás nyerheti el, amely megfelel a diverzitással kapcsolatos elvárásoknak.⁴ A sorozatokat (is) elismerő díjátadók esetében egyelőre nincsenek hasonló követelmények, ugyanakkor az elmúlt években a Golden Globe-ot szervező, korábban többször is rasszizmussal vádolt⁵ Hollywoodi Külföldi Tudósítók Szövetsége (Hollywood Foreign Press Association) határozott lépéseket tett a diverzitás előmozdítása érdekében. Ennek eredményeképpen jelentős szervezeti átalakításokat végeztek, létrehozva egy, a korábbiaknál nagyobb és sokszínűbb szavazótestületet.⁶

2. Transzmédia és reprezentációs elméletek

A populáris kultúra eszköztára felől nézve az inkluzív szereplőválogatáshoz a napjainkban előszeretettel alkalmazott transzmediális történetmesélés (*transmedia storytelling*) megfelelő értelmezési keretet biztosít. Hét alapelve közül az egyik az úgynevezett „többszörös nézőpont” megteremtése (Jenkins 2009, magyarul lásd Torbó 2024), amely arra utal, hogy az eltérő médiaplatformokon kibontakozó történetek különböző szegmensekre oszthatók, amelyeken belül akár párhuzamos kontinuitások is felfedezhetők. Ez lehetővé teszi azt is, hogy az egyes

2 Nyáry Krisztián Facebook-oldala, 2020. XII. 26., <https://www.facebook.com/photo/?fbid=10158954114304855&set=a.1651014444854>.

3 A filmet övező online diskurzusokról áttekintést nyújt többek között Jayanti et al. (2024).

4 Az említett kritériumok nemcsak a vásznon megjelenített színészekre vonatkoznak, hanem a stábtagokra, a gyakornoki és képzési programokban résztvevőkre, valamint a közönségkapcsolatokért felelős szerepkörökben dolgozóakra is. A négy követelmény közül elegendő kettőt teljesíteni. Academy Establishes Representation and Inclusion Standards for Oscars® Eligibility. *Academy of Motion Picture Arts and Sciences*, 8 September 2020, <https://www.oscars.org/news/academy-establishes-representation-and-inclusion-standards-oscarsr-eligibility>.

5 Bodnár Judit Lola: Visszaadott díjak, lemondott tévéközvetítés: dagad a botrány a Golden Globe körül. *24.hu*, 2021. V. 12., <https://24.hu/kultura/2021/05/12/hfpa-golden-globe-botran-y-tom-cruise-scarlett-johansson-mark-ruffalo/>.

6 A szavazók 47 százaléka nő, 60 százaléka pedig faji és etnikai szempontból sokszínű: 26,3 százalék latin, 13,3 százalék ázsiai, 11 százalék fekete és 9 százalék közel-keleti. Tim Gray: Diversity Front and Center with Golden Globe Nominations. *Golden Globes.com*, 11 December 2023, <https://goldenglobes.com/articles/diversity-front-and-center-with-golden-globe-nominations/>.

karaktereknek alternatív (például fehér és színes bőrű) verziói legyenek. Felmerülhet a kérdés, mennyiben tekinthető a *Bridgerton család* valódi transzmediális alkotásnak, vagy inkább adaptációról van szó. A transzmédia fontos jellemzője, hogy mindig kibővíti az eredeti fikciós univerzumot, és ez e sorozat esetében is igaz. Kiváltképp, ha a *Sarolta királyné* című testvérsorozatra gondolunk, amely kifejezetten a Netflix képernyőjére készült.

A másik fontos értelmezési keretet a reprezentációval kapcsolatos elméletek szolgáltatják, amelyek közül a *cultural studies* szempontjából lényeges gondolatokat emelném ki. A *reprezentáció* egy összetett jelentésalkotó folyamat, melynek vizsgálata segít felfedni azt, ahogyan a valóság valamilyen módon leképeződik, a jelen esetben egy társadalmi csoport – a színes bőrűek csoportja – ruházódik fel jelentésekkel. A reprezentáció azt is megmutatja, milyen az a társadalmi értékrend, amely a vizsgált csoportról jelentéseket hoz létre:

A jelentések kijelölhetik egy csoport helyét a társadalomban, meghatározhatják a róluk szóló tudást, hatással lehetnek a társadalmi identitásra és értékrendre, és formálhatják a csoport saját önképét is (Bogdán 2017: 209).

Stuart Hall (1992) szerint a faj (*race*) kulturális konstrukció egymással versengő diskurzusok találkozásánál artikulálódik, és messzemenő társadalmi jelentésekkel terhelt. A *Bridgerton családban* megjelenő faji reprezentáció elemzése során Hall szemlélete a reprezentációról és a jelölés politikájáról (*politics of signification*) (Hall 1980/2007) hasznos lehet, mivel megkérdőjelezi a médiászövegek hagyományos értelmezését (az úgynevezett preferált olvasatokat), és kiemeli a jelentésekbe ágyazott kulturális hatalmat (Adriano 2024). Mint Christopher Campbell rámutat (Campbell-t [2007: 11] idézi Adriano 2024: 15), Hall elemzése elengedhetetlen a reprezentációknak tulajdonított domináns jelentések hatalmának feltárásához, amelyeket úgy határoz meg, hogy a média többféle jelentést jelenít meg bizonyos képek bemutatásakor.

3. A *Bridgerton család* reprezentációs politikái

A *Bridgerton család* esetében tudatos választásról van szó a főszereplők bőrszínét illetően. A sorozat producere, Shonda Rhimes színes bőrű, a Shondaland nevű cége pedig jó ideje ismert arról, hogy az általuk gyártott sorozatokban napirendre tűzik a diverzitás kérdését, legyen szó faji, etnikai vagy szexuális kisebbségekről. A történelemhamisítással kapcsolatos vádakra Chris Van Dusen, a sorozat producere így reagált:

A történelmi dráma műfaját a feje tetejére akartam állítani, és újféléképpen, izgalmasan újraértelmezni. Oly módon, amely különböző színű és hátterű karaktereket tartalmaz. Oly módon, amely a faji kérdéseket vizsgálja. ... Így hát egy sokszínű, soknemzetiségű régenség-korabeli világot teremtettem, amely éppoly sokszínű, mint az a világ, amelyben ma élünk.⁷

A *Bridgerton*-regények írónője, a zsidó származású Julia Quinn ugyan nem írt színes bőrű karakterekről, de a döntést helyesnek tartja. Úgy véli, „minden olvasónak szüksége van rá, hogy egy műben vele azonos etnikumú szereplőkkel találkozzon, akikkel azonosulhat”.⁸

A régenskori Angliába fekete arisztokratákat helyező történet ugyanakkor nem teljesen légből kapott. Chris Van Dusen ötletéhez az alapot Sarolta királyné karaktere szolgáltatta, aki valós személy volt: egy északnémet

⁷ Chris Van Dusen: 'Bridgerton' Showrunner on Creating a Color-Conscious Series (Guest Column). *The Hollywood Reporter*, 23 August 2021, <https://www.hollywoodreporter.com/tv/tv-news/bridgerton-showrunner-creating-color-conscious-series-guest-column-1234998873/> (saját fordításom: T. A.).

⁸ Sam Gillette: Author Julia Quinn on the Netflix Adaptation of Her Bridgerton Series: It's a 'Fairytale'. *People*, 25 December 2020, <https://people.com/tv/author-julia-quinn-on-the-netflix-adaptation-of-the-bridgerton-series-its-a-fairytale/> (saját fordításom: T. A.).

hercegnő, aki 1761-ben, mindössze 17 évesen férjhez ment III. György királyhoz,⁹ és Mario de Valdes y Cocom történész kutatásai szerint afrikai ősökkel rendelkezett. Közvetlen felmenői közt ott voltak a portugál királyi család fekete tagjai, illetve egyes feljegyzések szerint arca kifejezetten „mulatt” volt,¹⁰ orra túl széles, ajkai pedig túl vastagok voltak, ami néhány festményen is tükröződik.¹¹ Mindezek ellenére az általánosan elfogadott álláspont szerint ha voltak is fekete felmenői, az nem látszott rajta.

A *Bridgerton család* azért is tekinthető fontos mérföldkőnek, mert legelső évada már a megjelenéskor megdöntötte a Netflix addigi nézettségi rekordját – ez egy kosztümös romantikus alkotás esetében pedig némileg meglepő.¹² A tágabb társadalmi kontextus szempontjából érdemes kiemelni, hogy a sorozat hét hónappal azután debütált, hogy 2020 májusában egy fehér rendőrtiszt egy intézkedés során erőszakosan lépett fel a fekete George Floyddal szemben, aki ezért életét vesztette. Az esetet követő tüntetéssorozat világszerte a Black Lives Matter mozgalom megerősödéséhez vezetett, előtérbe helyezve a faji igazságtalanságok kérdését. Egyesek a *Bridgerton*-ban a rendőrségi brutalitás kemény valóságától való megszabadulást látták (Harris & Sanders 2024: 466). Bár a sorozat élvezetéhez fontos volt, hogy a nézők elvonatkoztatassanak a kortárs politikai kontextustól, nem lényegtelen, hogy a *Bridgerton* karakterei tudatában vannak a feketeségüknek és az interszekcionalitásuknak (a New York Times cikkét idézi Harris & Sanders 2024).¹³

4. A diskurzuselemzés korpusza és lépései

A borszínváltoztatást érintő viták vizsgálatára diskurzuselemzést végeztem különböző magyar online médiumokban megjelent cikkeken. Elemzésem tárgyát két időszak képezte: egyrészt a *Bridgerton család* első évadának megjelenése után, 2021 januárjában és februárjában,¹⁴ másrészt a *Sarolta királyné* bemutatóját követően, 2023 májusában publikált cikkek.¹⁵ A kiválasztott szövegek a publicisztikai műfajok csoportjába tartoznak, vagyis valódi érveléseket, álláspontokat tartalmaznak. Törekedtem arra, hogy a mai magyar médiaközeg dichotóm képét is lefedjem, és elemzésemben egyaránt kerüljenek kormányközeli és kormánykritikus¹⁶ hírportálokhoz tartozó cikkek, továbbá a női magazinok politikailag kevésbé beágyazott világa is megjelenjen. Ezeknek a szempontoknak megfelelően tíz cikket választottam ki a *Bridgerton család* első évadához, és ötöt a *Sarolta királyné*hoz.

9 A *Bridgerton* első évada 1813-ban játszódik, a *Sarolta királyné* pedig két időszakon: 1761-ben, a múltban és az 1817-es jelenben.

10 A mulatt rasszot érintő, olyan emberre vonatkozó kifejezés, akinek az egyik őse vagy szülője fehér (kaukázusi), a másik fekete volt.

11 Más képeken ugyanakkor ezek a jegyek nem érhetők tetten. Összehasonlításképp lásd egyebek között a Válasz Online általam itt elemzett cikkében megjelenő képeket.

12 Rachel Brodsky: *Bridgerton is now Netflix's most-watched original series ever. The Independent*, 27 January 2021, www.independent.co.uk/arts-entertainment/tv/news/bridgerton-netflix-most-watchedseries-b1793698.html.

13 Az interszekcionalitás vagy metszetszemlélet összekapcsolja a különböző individuumok olyan egyedi társadalmi jellemzőit, mint a nem, a borszín, a státus, a vallás, a mentális vagy a fizikai betegségek stb. Az interszekcionalitásról bővebben lásd Weldon (2008).

14 Egy kivétel van: Keszeg Anna jóval később, a *Filmtetten* megjelent szövege, amely azonban olyan fontos aspektusokat érintett, amelyek miatt nem szerettem volna kihagyni.

15 Mivel kvalitatív elemzést végeztem, nem volt célom az összes említett időszokban megjelent cikket vizsgálni. Az íráskor ráadásul sokszor önisméltó voltak, ezt figyelembe véve választottam ki a kutatás szempontjából legrelevánsabbakat.

16 A kormányközeli és a kormánykritikus elnevezéseket és a hírportálok kategorizálását Szávai Petra (2023: 99) doktori disszertációjából kölcsönöztem, aki saját tartalomelemzésére támaszkodva sorolta be a médiumokat az egyik vagy a másik kategóriába. Elemzésében a kormánykritikus jelző „kizárólag e médiumok kormányhoz való kritikus viszonyát testesíti meg és ... azt, hogy ezeken a felületeken a médiafogyasztó közönség különböző arányban és stílusban, de találkozik a kormányt kritizáló vagy számonkérő tartalmakkal”. Arra is kitér, hogy a kormánykritikus hírforrások több szempontból is színesek, például vannak köztük ellenzéki címek és független médiumok is.

A kutatás lényegét az első évadhoz kapcsolódó megszólalások adják, mivel akkortájt nagyobb figyelem helyeződött az alkotásra, továbbá a testvérsorozat esetében sok, a korábbiakban elhangzott felvetéseket ismételtető írással találkoztam.

A végső korpuszt ennek megfelelően az alábbi médiumok képezték. *Bridgerton család* első évad: Magyar Nemzet¹⁷ (kormányközeli hírportál), Mandiner¹⁸ (kormányközeli hírportál), Népszava¹⁹ (kormánykritikus hírportál), Válasz Online²⁰ (kormánykritikus online hírportál), Magyar Hang²¹ (kormánykritikus hírportál), HVG²² (kormánykritikus hírportál), Pesti Hírlap²³ (politikai értelemben nem egyértelműen besorolható hírportál), WMN²⁴ (független női online magazin), Nők Lapja²⁵ (független női magazin), Filmtett²⁶ (erdélyi filmes online szakportál). A *Sarolta királyné* kapcsán elemzett médiumok: Origo²⁷ (kormányközeli online hírportál), Pesti Srácok²⁸ (kormányközeli online hírportál) Telex²⁹ (kormánykritikus online hírportál), 444³⁰ (kormánykritikus online hírportál), Éva Magazin³¹ (független női magazin).³²

Azt a módszert követtem, amelyet a Glózer Rita (2007) és a Csigó Péter (1998) által bemutatott diskurzuselemzések alapján dolgoztam ki a popkulturális viták vizsgálatára (Torbó 2024). Ez röviden az alábbi lépésekből áll: (1) a szövegtörzs kijelölése és átolvasása, (2) az átfogó témák témakörönkénti elkülönítése, (3) az egyes témákon belül előforduló kijelentés-változatok meghatározása, (4) a diskurzus fogalmi hálójának felvázolása, (5) azoknak a beszédmódoknak az összefoglalása, amelyek révén a megszólalók különböző szimbolikus pozíciókat képviselnek.

17 Jancsó Orsolya: A fekete herceg névjegyét ad. *Magyar Nemzet*, 2021. I. 6., <https://magyarnemzet.hu/lugas-rovat/2021/01/a-fekete-herceg-nevjegy-et-ad>.

18 Kohán Mátyás: A The Crowntól a Bridgertonig: áltörténelemmel etet a Netflix. *Mandiner*, 2021. II. 10., <https://mandiner.hu/hirek/2021/02/altortenelem-netflix>.

19 Bártfai Gergely: Fekete-fehér, igen-nem – Művészi szabadság vagy hatásvadászat? *Népszava*, 2021. I. 10., https://nepszava.hu/3105429_fekete-feher-igen-nem--muveszi-szabadsag-vagy-hatasvadaszat.

20 Zsuppán András: Baj, ha fekete színész játszik régi brit arisztokratát? Trendek A Bridgerton család mögött. *Válasz Online*, 2021. I. 14., <https://www.valaszonline.hu/2021/01/14/bridgerton-csalad-elemzes-tortenelem-film/>.

21 Puzsér Róbert: A Bridgerton család és az eltörles kultúrája. *Magyar Hang*, 2021. II. 18., <https://hang.hu/publicisztika/a-bridgerton-csalad-es-az-eltorles-kulturaja-123394>.

22 Bedő Iván: Nem fekete-fehér történet: a szereplők bőrszíne miatt került osztály alá a Netflix sikersorozata. *HVG* 360, 2021. I. 17., https://hvg.hu/360/202102__bridgertonsorozat__afrobritek_regen__regency__szinjatek.

23 kzs: Romantika színes jellemekkel. *Pesti Hírlap*, 2021. I. 13., <https://pestihirlap.hu/2021/01/13/romantika-szines-jellemekkel/>.

24 Etentuk Inemesit: Bridgerton: túltolt PC vagy történelmi alapú tartalomkísérlet? – Multikultúra a sorozatokban, filmekben és színpadon. *WMN*, 2021. I. 12., <https://wmn.hu/kult/54306-bridgerton-tultolt-pc-vagy-tortenelmi-alapu-tartalomkiserlet-multikultura-a-sorozatokban-filmekben-es-szinpadon->.

25 Matalin Dóra: A fekete herceg és a női gyönyör – Mitől ilyen népszerű A Bridgerton család? *Nők Lapja*, 2021. I. 13., <https://www.noklapja.hu/aktualis/2021/01/13/bridgerton-legnepszerubb-sorozat/>.

26 Keszeg Anna: Történelemhamisítás vagy bőrszín-tudatos szereplőválogatás? *Filmtett*, 2021. VI. 1., <https://filmtett.ro/cikk/tortenelemhamisitas-vagy-borszin-tudatos-szereplovalogat-as-bridgerton-hollywood-althist-inclusive-casting/#maszol>.

27 Sz. N.: Nagygyenge lett a Netflix új, történelemhamisító sorozata. *Origo*, 2023. V. 6., <https://www.origo.hu/888/2023/05/netflix-sarolta-kiralyne-bridgerton>.

28 Ambrózy Áron: Kritikai gondolkodás és a Bridgerton család. *Pesti Srácok*, 2023. V. 21., <https://pestisracok.hu/kritikai-gondolkodas-es-a-bridgerton-csalad/>.

29 Rácz Viktória: A Bridgerton spinoffja még bevállalósabb, mint az eredeti. *Telex*, 2023. V. 14., <https://telex.hu/after/2023/05/14/queen-charlotte-sarolta-kiralyne-bridgerton-spinoff-netflix-sorozat-kritika>.

30 Mészáros Juli: A Sarolta brit királynéről szóló sorozat okosabb akart lenni, de a Bridgerton-filmekhez hasonlóan ez is csak egy kosztümös szoftpornó lett. *444*, 2023. V. 20., <https://444.hu/2023/05/20/a-sarolta-brit-kiralynerol-szolo-sorozat-okosabb-akart-lenni-de-a-bridgerton-filmekhez-hasonloan-ez-is-csak-egy-kosztumos-szoftporno-lett>.

31 Endrész Tímea: Mennyi a valóságalapja a legújabb Netflixes Bridgerton sorozatnak? Tényleg színes bőrű volt Sarolta királyné és örült III. György király? *Éva Magazin*, 2023. V. 12., <https://www.evamagazin.hu/enidom/mennyi-a-valosagalapja-a-legujabb-netflixes-bridgerton>.

32 A független női magazinok közül a Nők Lapja a Centrál Média csoport terméke, az Éva Magazin a Marquard Media kiadványa, a WMN pedig a D. Tóth Krisztához kötődő WMN Média Kft. tulajdona.

5. A kapcsolódó cikkek megszólalói

Mielőtt a témákat és a hozzájuk kapcsolódó kijelentésváltozatokat ismertetném, fontosnak tartom elkülöníteni a szövegekben megjelenő megszólalókat. Az első kategóriát értelemszerűen a cikkek szerzői adják, akiknek az álláspontja alapvetően határozza meg az írások hangvételét. Többnyire újságírókról vagy publicistákról van szó.³³ A két szembetűnő kivételt Etentuk Inemesit, magyar–horvát–nigériai származású művészetmenedzser (WMN), és Keszeg Anna kultúra- és divatkutató (Filmtett) jelenti.

A második csoportot a külföldi újságírók jelentik, akikre egyedül a kormányközeli Magyar Nemzetben és a kormánykritikus HVG-ben hivatkoznak.³⁴ A harmadik típust a sorozat stábtagjainak megnyilatkozásai adják. A legtöbbször a sorozat producere, Chris Van Dusen gondolatai bukkannak fel a kormánykritikus oldalakon (a Válasz Online-ban, a Népszavában és a HVG-ben), valamint a WMN esetében. A Válasz Online idézi a különböző színes bőrű karaktereket alakító színészeket³⁵ és a regények írónőjét, Julia Quinnt is.

Végül fontos megemlíteni az egyes cikkekben megszólaltatott, általam szakértőknek nevezett csoportot is. A kormánykritikus Válasz Online és a Népszava is teret adott Nyári Krisztián író, irodalomtörténész gondolatainak. A Népszaván olvasható a „Royal sztorik & királyi krónikák” című blog szerzőjének, Shenouda Nórának a nézőpontja is. A kormányközeli médiumok közül a Magyar Nemzet Manuel Doria, a Riói Egyetem filozófusának, a Mandiner pedig Zoe Strimpel történész, író, újságíró, a Sunday Telegraph rovatvezetőjének véleményét foglalta bele cikkébe.

A legsokszínűbb megszólalókkal a Válasz Online, a HVG, a Népszava és a Magyar Nemzet rendelkezik. A *Sarolta királyné* kapcsán a megszólalók sokkal kevésbé sokszínűek, ezekben csak a cikkek szerzőinek álláspontja jelenik meg.

6. A diskurzus témái és kijelentés-változatai

A diskurzus témái mentén három nagyobb tematizációt különítettem el: a (1) történelmit, a (2) politikait és a (3) (pop)kulturális tematizációt. Az elsőhöz olyan kisebb altémák tartoznak, mint a történelmi gyökerek, a történelem kontra fikció kérdése, ami alá az osztályhelyzetet is besorolhatjuk. A politikai tematizáció elsődlegesen a politika szférájához tartozó, ám a szélesebb nyilvánosságban is tárgyalt témákat érinti, ahol a megszólalók a politikával összefüggő kifejezéseket használnak. A (pop)kulturális tematizáció magában foglalja a (populáris) kultúra területén tevékenykedő emberek munkájával, továbbá a termékeiket fogyasztó közönséggel kapcsolatos olyan szempontokat, mint az inkluzív szereplőválogatás és a művészi szabadság. A tematizációkat és a hozzájuk kapcsolódó kijelentéseket terjedelmi okokból részletesen csak a *Bridgerton család* első évadához kapcsolódóan ismertetem, de a tanulmány végén kitérek arra, hogy mennyiben volt hasonló vagy különböző a *Sarolta királyné* körül kialakult diskurzus.

6.1. Történelmi tematizáció

A legnagyobb tematikus mezővel a történelmi tematizáció rendelkezik. Majdnem az összes vizsgált cikk (a Magyar Hang és a Magyar Nemzet kivételével) szót ejt a sorozat történelmi gyökereiről. Mario de Valdes y Cocom munkássága erőteljesen vitatott, így egyesek a „fekete Sarolta” legitimálására, mások megcáfolására használják, és van, aki nem foglal állást a felvetés valóságálapjáról. A WMN szerzője szerint a királyné alakjában „halvány átfedés sejlik fel a történelem és fikció között”, ugyanerre kitér a Pesti Hírlap és a Nők Lapja is. A Válasz Online munkatársa

33 A pontos szerzőket lásd az egyes cikkek hivatkozásánál.

34 Salamishah Tillet a New York Times kritikusa (HVG), Carolyn Hinds az Observer kritikusa (HVG), Max Tholl luxemburgi újságíró (Magyar Nemzet), Alexander Grau német újságíró (Magyar Nemzet).

35 Golda Resheuvelt, az idősebb Sarolta királynét; Adjoa Andoh, Lady Danburyt, valamint Regé-Jean Page-t, Simon herceget.

határozottan leszögezi, hogy Sarolta nem volt színes bőrű, hanem „nagyon csúnya”, ami az egyik róla készült festményen is tükröződik. A Mandiner „nevenincs történéshöz” nevezi Valdest, az általuk idézett Strimpel pedig hangsúlyozza, hogy a portugál királyi családon keresztül Európába átszüremkedő mór vér „korántsem jelenti azt, hogy a királynő fekete lett volna”. Érdekes, hogy a cikkek (például a Válasz Online-on és a WMN-en) többször is párhuzamot vonnak Harry herceg és Meghan hercegné, valamint György és Sarolta között.

A Pesti Hírlap kivételével mindegyik írás foglalkozik azzal is, hogy a történelmi fikciót miként lehet vászonra vinni. Itt két nagyobb véleménycsoport különíthető el: az egyik a történelemhamisításban rejlő veszélyeket, a másik az alternatív történelem kínálta lehetőségeket helyezi előtérbe. A már idézett Strimpel (Mandiner) az előbbi csoportba tartozik, azt írja, hogy „a beidegződések arról, hogy hogyan voltak a dolgok korábban, idővel elkezdik formálni a kollektív tudást azzal kapcsolatban, ahogy a dolgok most vannak”. Hasonló aggodalmakat fogalmaz meg a Népszava és a Válasz Online által idézett Nyáry, aki szerint félt, hogy „egy kamaszlány, aki a film célcsoportjához tartozik, úgy fogja gondolni, hogy ilyen volt az akkori arisztokrata társadalom”. A HVG, a WMN és a Nők Lapja ezzel ellentétes állásponton van, az utóbbi szerint „a *Bridgerton család* más szempontból sem törekszik a történelmi hűségre”. A Válasz Online cikkében az alternatív történelem feloldja a két oldal közti feszültségeket: „...egy elképzelt múlt, ami a mai brit és amerikai nézők egy részének szebb és vonzóbb a valóságosnál.” Keszeg Anna (Filmtett) szerint az alternatív történelem az inkluzív szereplőválogatás szempontjából döntő jelentőségű, ugyanakkor hiányolja, hogy a sorozat nem alkalmazott radikálisabb újraírást, például az osztályalapú diszkrimináció tekintetében.

Az osztályhelyzet témájának megvitatása is hangsúlyos a történelmi tematizáción belül. A Magyar Nemzet és a Válasz Online is kitér arra, hogy az akkori Angliában élő feketék semmiképp sem kerülhettek közel a fehér arisztokráciához, bár az utóbbi elismeri, hogy volt olyan, hogy valaki bejutott a középosztályba, de ez „kuriózumnak számított”.³⁶ Nyáry Krisztián azt is nehezményezi, hogy a faji egyenlőségért való küzdelem értelmetlen, ha „a feketék már kétszáz éve európai uralkodók és szupergazdag arisztokraták lehettek” (Válasz Online, Népszava). A HVG hangsúlyozza, hogy a sorozat a liberális oldalról is kap kritikákat: a New York Times kritikusa megjegyezte, hogy „csak a fekete szereplők beszélnek a bőrszínükről, míg a fehérek mint magától értetődőt, szóba sem hozzák”. Keszeg Anna a Filmtetten felveti, hogy a *Bridgerton család* világában sem rendelkeznek a fehérekkel egyenlő jogokkal az afrikai karakterek, hanem egyfajta *insider-outsider* szerepet játszanak.³⁷

6.2. Politikai tematizáció

A politikai tematizációhoz szorosan kapcsolódó politikai korrektség pusztán a cikkek felében kerül elő (a Magyar Nemzetben, a Népszavában, a Magyar Hangban, a WMN-en és a Nők Lapjában). A Magyar Nemzet újságírója nehezményezi, hogy a sorozat „főszereplői szigorúan politikailag korrekt módon összeválogatva különféle rasszokat vonultatnak fel”. Idézi a Riói Egyetem filozófusát, aki szerint a politikai korrektség „eltúzott formában éppoly káros és éppoly ideológiailag meghatározott, mintha egyáltalán nem lenne”. A Népszava munkatársa azt hangsúlyozza, hogy nem egyszerű manapság politikailag korrektnek lenni: „Ma már nem divat, hogy bekormozott arcú fehér színész alakítsa Othellót, de fordítva vajon hol a tűréshatár? Megérjük, hogy a moziban fekete lesz egy SS-tiszt vagy – horribile dictu – Ku-Klux-Klan-tag?” A WMN vendégszerzője a túlzott politikai korrektség vádjával annyiban ért egyet, hogy „amíg a figyelem inkább a szereplők bőrszínére irányul, addig elsikkadnak ... a lényegi mondanivalók”. Puzsér Róbert (Magyar Hang) szerint: „A *Bridgerton család* ... az eltörlés kultúráját hordozza, ... ahol kritizálni csak annak van joga, akit etnikai és nemi identitása erre felhatalmaz.”

36 Dido Elizabeth Belle-t említik, akinek édesanyja afrikai rabszolga, míg apja befolyásos családból származó brit katona volt.

37 Ezzel valószínűleg arra utal, hogy részei ugyan a társadalmi elitnek (bennfentesek), ugyanakkor mégsem olyan szinten, mint mások (kivülállók). Továbbá az egyik epizódban megjelenik az attól való félelem, hogy elveszítik kiváltságos pozíciójukat, amit az első évadban azzal magyaráznak, hogy a király egy fekete hercegnőbe szeretett bele.

A rasszizmus szó szerinti említésben kevésszer fordul elő, viszont annál többször jelenik meg közvetve a diszkrimináció kapcsán. A Népszaván Shenouda Nóra egyfajta látens rasszizmusra utal, amikor párhuzamot von Meghan Markle esetével: „Nem azért utálták-e ki Meghant, mert a színes bőrűeket eltűrik alávett pozíciókban, de tapintható ellenszenv veszi őket körül, amint hatalmi helyzetbe kerülnek?” A cikk kitér arra, hogy liberális nézőpontból is bírálták a castingot, mert „aki nincs tekintettel a bőrszínre, az a szőnyeg alá söpri az eltérő élet-tapasztalatokat, ami a »tudatalatti rasszizmus« jele”. Érdekes az, ahogy a megkülönböztetés egyfajta pozitív diszkriminációként megjelenik a Pesti Hírlap cikkében, amely szerint „Hastings hercegének szerelmes karaktere tulajdonképpen hiteles sem lenne egzotikus vonások nélkül”.

A Mandineren Strimpel olyan, a szélesebb nyilvánosságban sokat hangoztatott kifejezést is pejoratív módon használ, mint amilyen a woke.³⁸ A jól induló sorozatok szerint „elmennek a kor útján, amely szentimentális és ügyetlenül woke”. Puzsér (Magyar Hang) kifigurázza a sorozat készítőit, mikor azt kifogásolja, hogy hiányzik a kanadai indiánok, a kínaiak és a cigányok reprezentációja. Szerinte a Netflix „így mutat irányt a jelenkor embe- rének, hogy miként kell szembeállnia a társadalom strukturális rasszizmusával”.

6.3. (Pop)kulturális tematizáció

Az inkluzív szereplőválogatás témaköre már érintőlegesen megjelent, azonban elsődlegesen a kulturális tematizációhoz kapcsolódik, és elsősorban a kormánykritikus hírportálok és a független női magazinok írásaiban jelenik meg. A Népszava újságírója az általa „színvaknak” nevezett castingot hatásos reklámfogásnak tartja. A WMN vendégszerzője is színvak, míg a Válasz Online munkatársa már színtudatos castingról beszél, amelynek lényege az, „hogya a diverzitás előmozdítása érdekében az alkotók tudatos döntéssel szakítanak a hagyományos szereplőválasztás naturalista szempontrendszerével”. Az inkluzív szereplőválogatás mindezek mellett a művészi, alkotói szabadság egyik fontos elemeként jelenik meg. A HVG az Observer kritikusra hivatkozva arra hívja fel a figyelmet, hogy „a rokonszenvesebb és fontosabb szereplők világosabb bőrűek, míg az igazán feketék rossz emberként vagy csak szolgaként, statisztaként bukkannak fel”. Csak a Magyar Nemzet és a Válasz Online hivatkozik az Oscar diverzitáskövetelményeire, ami az utóbbi újságírója szerint ösztönzően hat a színtudatos castingra.

Az „eszképizmus” vagy „álom” metafora majdnem az összes cikkben megjelenik, és arra utal, hogy a színes bőrű karakterek megjelenítése egyaránt fontos lehet a közönségnek és a színészeknek is. Keszeg Anna (Filmtett) szerint a nézői azonosuláshoz szükséges, hogy a popkultúra megfelelő szerepmodelleket kínáljon. A Válasz Online cikke egyebek között az idősebb Sarolta királynét alakító Golda Reshevelt idézi:

Egész életemben fekete szerepeket játszottam a bőröm színe miatt. Apámat jelenítettem meg ezzel. De megjeleníteni édesanyám oldalát, aki fehér, ez tényleg kivételes lehetőség. Olyan történelmi drámában játszhattam, amelyben soha nem láttam magam, mivel ezeket a szerepeket nem kaphatja meg fekete színész.

A tematizáción belül külön altémát képviselnek a popkulturális párhuzamok. A legtöbbször említett film, amely fekete karaktert helyez eredetileg fehér bőrű szerepbe, Shakespeare *Sok hűhó semmiért*-jének 1993-as feldolgozása – ezt kiemeli a WMN, a Nők Lapja és a Válasz Online is, de számos kortárs szórakoztató alkotás is szóba kerül, az HBO *Nagy Katalin*-jától kezdve (Nők Lapja, Filmtett) a *Hamilton* című musicalig (WMN).

Végül, de nem utolsósorban kiemelhetjük a korszellem és a trendek szerepét. Mint a WMN szerzője írja, a kutatók figyelme egyre jobban Afrikára és Ázsiára terelődik, ezért érthető, hogy „a tartalomkészítők a karakterek megformálására ugyanolyan változatos színészeket választanak, mint maga a közönség, amelynek a produkciókat

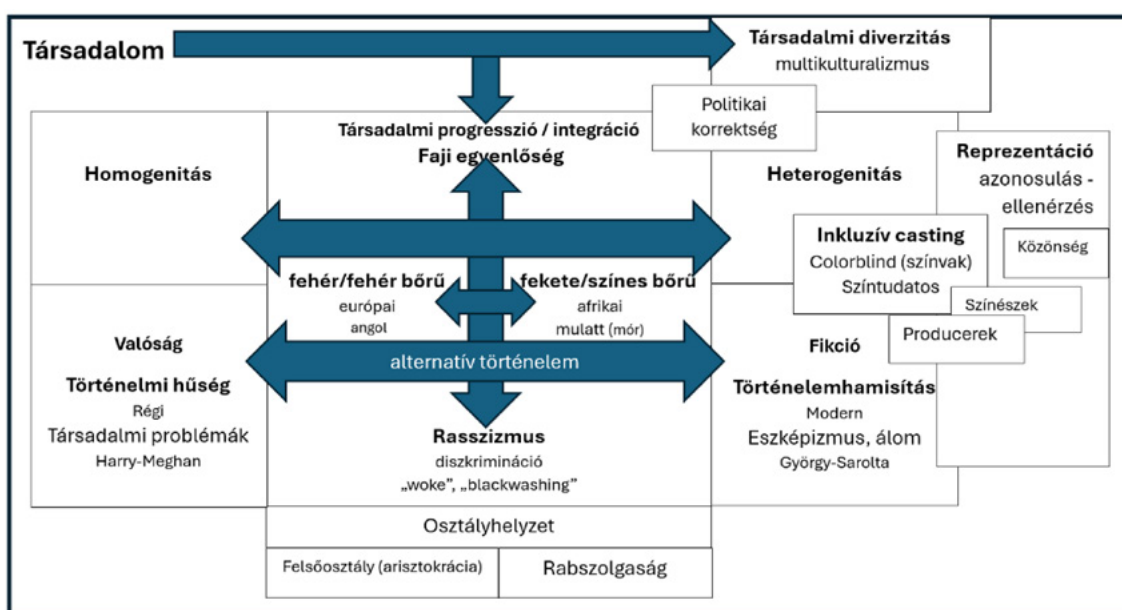
³⁸ A *woke* eredetileg azokat az embereket takarja, akik érzékenyek a társadalmi kérdésekre, és felhívják a figyelmet egyebek között a faji megkülönböztetésre. Az utóbbi években a kifejezést (hasonlóan a politikai korrektséghez) elkezdték negatív értelemben használni a jobboldaliak által túlzottan progresszívnek tartott kezdeményezések leírására.

szánják”. A Válasz Online szerint a *Bridgerton* feldolgozása „nem független attól, hogy a korszellem ... elutasítja a Brit Birodalom iránti nosztalgiát”. Strimpel (Mandiner) azt írja, hogy „a történelem a popkultúrában mindig a kortárs ízlésekkel és ideológiákkal összhangban csapódott le”, de szerinte ezt finomabban is meg lehet valósítani.

7. A diskurzus fogalmi hálója

A diskurzus különböző tematizációit átszövő fogalmi háló az 1. számú ábrán látható. A háló középpontjában a fehér/fehér bőrű, továbbá a fekete/színes bőrű dichotómia áll, de több ezekhez a fogalmakhoz kapcsolódó ellentétpár is megfigyelhető. Például a homogenitás és a hozzá köthető történelmi hűség az egyik, a heterogenitás és a „történelemhamisítás” pedig a másik oldalon, amelyek között az alternatív történelem mint lehetséges középút foglal helyet. Ezekhez kapcsolódnak az egyes társadalmi problémák az előbbi, míg az eszképzizmus az utóbbi oldalon, illetve a Meghan–Harry- és a fikciós Sarolta–György-párhuzam is. További ellentétpár a rasszizmus és a faji egyenlőség, amely utóbbi a társadalmi progresszió eredménye. A sorozat alkotóit, színészeit (inkluzív casting és hasonló kifejezések), valamint a közönséget (reprezentáció és azonosulás vagy ellenézés) érintő fogalmak az ábra jobb oldalán kapnak helyet.

1. ábra
A diskurzus fogalmi hálója



Forrás: saját szerkesztés

8. A diskurzus beszédmódjai

A megszólalók által alkalmazott beszédmódok között több, egymással ellentétes stratégiát fedezhetünk fel. Az egyik leghangsúlyosabb a *történelmi hűséget védő* beszédmód, amelyet elsősorban a Mandineren hivatkozott Strimpel, a Magyar Nemzet munkatársa, a Népszaván és a Válasz Online-on megjelenő Nyáry Krisztián, valamint a Magyar Hangon Puzsér Róbert képvisel. Ezzel szemben egyfajta *alternatív történelmet legitimáló* beszédmódon szólal meg a Válasz Online munkatársa, Keszeg Anna a Filmtetten, valamint a HVG, a Nők Lapja és a WMN szerzője. Ezekhez szorosan kapcsolódik az *eszképzizmust legitimáló* és az *eszképzizmust elutasító* beszédmód.

Az előbbi kifejezetten csak a Magyar Nemzet tükrözi, az utóbbit viszont a Válasz Online újságírója, a WMN vendégszerzője, a Nők Lapja munkatársa, valamint a Pesti Hírlap szerzője is. Az *identifikációs lehetőségek kibővítése* a Válasz Online-on és a HVG-n elsősorban a megszólaltatott stábtagek esetében jelenik meg, de ugyanezt képviseli Keszeg Anna (Filmtett), valamint Etentuk Inemesit (WMN) is.

Ezekon kívül említést érdemel még a *politikaikorrekttség-kritikus*, valamint a *rasszizmusellenes* beszédmód is, fontos azonban, hogy a kettő nem értelmezhető egymás ellentettjeként. Az előbbi a Magyar Nemzet, Puzsér Róbert (Magyar Hang), valamint a Mandiner, míg az utóbbit a Népszaván szakértőként megszólaló Shenouda Nóra testesíti meg. Elkülönítettem egy *társadalmi párbeszédet hangsúlyozó* beszédmódot is, amely az alternatív történelem legitimálásával és az identifikációs lehetőségek kibővítésével függ össze szorosan. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy ezt képviseli a kormánykritikus hírportálok többsége (mint a Válasz Online, a HVG és a Népszava), illetve a WMN és a Filmtett.

9. Kiegészítések a *Sarolta királyné* kapcsán

A *Sarolta királyné – Egy Bridgerton történet* című testvérsorozat esetében ugyanezek a főbb tematizációk különíthetők el, ám ebben az esetben a hangsúlyok kissé eltolódnak. A történelmi tematizáción belül az osztályhelyzet témája különösen előtérbe kerül, míg a kulturális tematizációhoz kapcsolódó inkluzív szereplőválogatás, valamint a politikaihoz tartozó politikai korrektség teljesen eltűnik. Mint több cikk is kiemeli, az alkotók már tudatosan próbálták elkerülni a történelemhamisítás vádját, és felhívni a közönség figyelmét arra, hogy amit látnak, az „igaz tények ihlette fikció”, továbbá bővebb magyarázatot kívántak adni arra, hogy miért és miként kerültek a feketék a társadalmi elitbe. Egyesek (Telex, Éva Magazin) szerint ettől lett az eredeti *Bridgerton* felülmúló a sorozat, mások (Origo, 444) szerint éppen ez teszi problematikusá.

A leírtakból következik, hogy beszédmódok tekintetében sincsenek különösebb eltérések a *Bridgerton*hoz képest. A *történelemhamisítást* képviseli az Origo és a Pesti Srácok, míg a Telex az *alternatív történelem fontosságát* hangsúlyozza, mert általa megérthető a napjainkban is aktuális társadalmi problémák (mint a rasszizmus). Az *eszképizmus* az Éva Magazin és a 444 esetében is megjelenik: míg az előbbi ezt bizonyos mértékig összeegyeztethetőnek tartja a történelmi tények megváltoztatásával, addig az utóbbi éppen az eszképizmus melletti érvként hozza fel, hogy a sokszínű társadalom „túlmagyarázása” elvesz a könnyed szórakozás élményéből.

10. Következtetések

A *Bridgerton család* első évadához és a *Sarolta királyné*hoz kapcsolódó cikkek diskurzuselemzése a kortárs popkultúrában alkalmazott inkluzív szereplőválogatás kérdésének komplexitására világít rá. A diskurzus sokrétű tematikus mezővel rendelkezik, amelyben nehéz az egyes kijelentéseket egyértelműen elhelyezni, mivel azok (főképp az inkluzív szereplőválogatás kérdéskörével kapcsolatban) átnyúlnak az egyes tematikus mezők határain.

Az is szembetűnő, hogy a sorozat sokszínű szereplőgárdájával kapcsolatos állásfoglalások nem feltétlen különböznek el a két politikai póluson megjelenített megszólalók között. Ez első sorban a „történelemhamisítás” kapcsán igaz, ahol egyaránt találkozni a történelmi hűséget védő beszédmóddal nemcsak a kormányközeli, hanem kormánykritikus hírportálok esetében is, az alternatív történelem legitimálása viszont csak az utóbbiaknál jelenik meg. Azt is megállapíthatjuk, hogy a kormánykritikus és független médiumok többsége a témára nyitott társadalmi párbeszédet képviseli, amelyben többféle álláspont is tetten érhető.

Annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy a *Bridgerton család*hoz hasonló popkulturális művek pontosan milyen hatással vannak a különböző társadalmi csoportok, a jelen esetben a feketék mindennapi életben való megítélésére, további kutatások lennének szükségesek. Stuart Hall reprezentációval kapcsolatban megfogalmazott gondolataiból kiindulva: az egyéneknek ily módon történő reprezentációja megkérdőjelezheti a domináns narratívákat (például azáltal, hogy másféle szerepmoделleket állít fel), de egyáltalán nem biztos, hogy bizonyos esetekben nem erősíti meg a sztereotípiákat (például azáltal, hogy túlzottan egy társadalmi csoport kiemelésére

koncentrál) (Adriano 2024). A *Bridgerton* esetében is alkalmazott inkluzív szereplőválogatás lehetővé teszi a transzmédia alkotásaira jellemző többszörös nézőpont (Jenkins 2009) megteremtését akár ugyanazon karakterek esetében is (például Simon mint a fehér bőrű herceg a könyvekben és mint a színes bőrű a sorozatban). Ennek a stratégiának a révén lehetőség nyílik arra, hogy a közönség olyan faji, etnikai háttérrel rendelkező tagjai is azonosulhassanak a vásznon megjelenített fontosabb szereplőkkel, akiknek a hagyományos szereplőválogatás mellett erre nem lenne módjuk.

Irodalom

Adriano, Hannah (2024): Colouring History: A Critical Analysis of Racial Representation in *Bridgerton*. *The Motley*, vol. 2, no. 1, pp. 14–24, <https://doi.org/10.55016/ojs/muj.v2i1.78789>

Bogdán Mária (2017): A visszabeszélés művészete a populáris médiában. In: Müllner András (szerk.): *Saját kép – ellenkép: A Romakép Műhely médiaantropológiai konferenciájának tanulmányai*, 206–226. o. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, https://doi.org/10.30866/Sajatkep_2017.206

Csigó Péter (1998): A gazdasági stabilizációs diskurzus – a konszolidáció diskurzusa. *Szociológiai Szemle*, 3. sz., 121–151. o.

Glózer Rita (2007): Diskurzuselemzés. In: Kovács Éva (szerk.): *Közöség tanulmány. Módszertani jegyzet*, 360–372. o. Budapest & Pécs: Néprajzi Múzeum & PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék.

Hall, Stuart (1980/2007): Kódolás–dekódolás. In: Angelusz Róbert, Tardos Róbert & Terestyéni Tamás (szerk.): *Média, nyilvánosság, közvélemény*, 131–142. o. Budapest: Gondolat.

Hall, Stuart (1992): What is This “Black“ in Black Popular Culture? In: Gina Dent (ed.): *Black Popular Culture*, pp. 21–33. Seattle: Bay Pres.

Harris, Tina M. & Meghan S. Sanders (2024): *Bridgerton: A Case Study in Critical Cultural Approaches to Racial Representations in Popular Culture*. In: Thomas K. Nakayama & Rona Tamiko Halualani (eds.): *The Handbook of Critical Intercultural Communication*, pp. 465–472, New Jersey: Wiley Blackwell, <https://doi.org/10.1002/9781119745426.ch34>

Jayanti, Elvira Eka, Nova Indriani, Vera Febrianti, An'nisa Purnama & M. Afifuloh (2024): Racism in the Film *The Little Mermaid*: Assessing Its Impact on Social Media. *Loquēla (Journal of Linguistics, Literature, and Education)*, vol. 2, no. 1, pp. 22–29, <https://smarteducercenter.org/index.php/Loquela/article/view/29/19>, <https://doi.org/10.61276/loquela.v2i1.29>

Jenkins, Henry (2009): The Revenge of the Origami Unicorn: Seven Principles of Transmedia Storytelling. *Pop Junctions*, 12 December 2009, http://henryjenkins.org/blog/2009/12/the_revenge_of_the_origami_uni.html

Stamatiou, Evi (2020): Inclusive Casting Debunked: Towards Holistic Interventions in Staged Performance. *Interdisciplinary Perspectives on Equality and Diversity*, vol. 6, no. 2, <https://journals.hw.ac.uk/IPED/issue/view/21>

Szávai Petra (2023): *Buborékok és visszhangkamrák a magyar nyilvánosságban Egy hírmédia-repertoár megközelítés*. Doktori disszertáció. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Doktori Iskola.

Thompson, Ayanna (2006): Practicing a Theory/Theorizing a Practice: An Introduction to Shakespearean Colorblind Casting. In: Ayanna Thompson (ed.): *Colorblind Shakespeare: New Perspectives on Race and Performance*, pp. 1–26, New York: Routledge, <https://doi.org/10.4324/9780203944332>

Torbó Annamária (2024): *Fikció, transzmédia, aktivizmus. Egy Harry Potter-rajongói közösség kulturális és részvételi politikái*. Budapest: Szépirodalmi Figyelő Alapítvány.

Weldon, S. Laurel (2008): Intersectionality. In: Gary Goertz & Amy G. Mazur (eds.): *Politics, Gender, and Concepts. Theory and Methodology*, pp. 193–218, Cambridge: Cambridge University Press, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511755910.009>